

DE SLAG OM BOXTEL

Frank van Doorn (auteur)
Dik Bol & Ruud van Nooijen (tweede lezers)
9 september 2013

Samenvatting

Op 14 en 15 september 1794 was Boxtel de inzet van een kleine veldslag tussen het oprukkende, Franse Noordelijke Leger en een coalitie van Staatse en Britse troepen, versterkt met Hessische en Hannoveriaanse eenheden. Wellicht onterecht is deze slag onbekend gebleven, aangezien de gevechtshandelingen kunnen worden aangemerkt als de 'vuurdoop' van Arthur Wesley, de latere hertog van Wellington die Napoleon eenentwintig jaar later de definitieve nederlaag toebrengt bij Waterloo.¹ Een andere reden die de slag vermeldenswaard maakt, en waar de slag in het Verenigd Koninkrijk wellicht meer bekendheid om geniet, is de connectie met de herkomst van de bijnaam 'Tommy' die vanouds voor Britse soldaten werd gebruikt. In het kader van de val van de Republiek der Verenigde Nederlanden is de slag vermeldenswaardig als het moment waarop de laatste verdediging tot aan de vestingen van 's-Hertogenbosch en Grave wegviel, waarna de Franse opmars naar de grote rivieren en de daaropvolgende inname van Utrecht en Holland niet meer te stuiten was.

A.1.: Frederick, Hertog van York en Albany (1763-1827), Gravure 1790

1. Revolutie in Frankrijk

De Slag om Boxtel kan niet los worden gezien van de Franse Revolutie die intussen vijf jaar gaande was en sinds de zomer van 1792 bijna heel Europa in oorlog had gestort.² De Franse monarchie was met de afzetting van Lodewijk XVI op 10 augustus 1792 al ten val gebracht en Frankrijk werd sindsdien geregeerd door een Nationale Conventie die vanaf 1793 werd gedomineerd door de Jakobijnen: de meest radicale factie in republikeins Frankrijk onder leiding van Maximilien de Robespierre en Georges-Jacques Danton. De executie van de koning op 21 januari 1793 en vooral de moord op de bevlogen revolutionair Jean-Paul Marat op 13 juli van dat jaar waren de eerste aanzetten geweest voor de Jakobijnen om Frankrijk aan de Terreur te onderwerpen.³ De landen rondom Frankrijk, waaronder ook de Nederlanden, werden overspoeld met uit Frankrijk gevluchte edelen, geestelijke *émigrés* en uit de gratie gevallen Verlichte denkers die de bevolking schrik aanjoegen met hun verhalen over de Terreur. Dit was in het bijzonder sterk het geval in de Brabantse Meierij, waar tal van Franse geestelijken een tijdelijk heenkomen hadden gevonden.⁴ In het buitenland werden de radicale excessen met afgrijzen aangehoord en onder de Europese regeringen heerste dan ook het urgente gevoel om de Fransen te allen tijde verhinderen dat ze hun bloedige ontwrichtingen naar het buitenland konden exporteren, zoals ze van plan waren te doen om Europa – en uiteindelijk de wereld – te 'bevrijden' van feodale onderdrukking.

¹ J. Rickard, (22 January 2009), *Battle of Boxtel, 14-15 September 1794*, http://www.historyofwar.org/articles/battles_boxtel.html. In 1798 veranderde Arthur Wesley de spelling van zijn achternaam in 'Wellesley', waar hij bekend mee is geworden. In dit bestek wordt dan ook de originele spelling van zijn naam gebruikt.

² Deze eerste oorlog tegen revolutionair Frankrijk is bekend komen te staan als de *Eerste Coalitieoorlog* (1792-1797) om het te onderscheiden van de latere coalities tegen Napoleon.

³ S. Schama (vert.), *Kroniek van de Franse Revolutie*, Amsterdam, Olympus, 1989, 2000, pp. 743-761.

⁴ R. van Uytven, e.a., *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden*, Leuven, Waanders Uitgevers, 2011, p. 526.

Tegen de tijd dat de Fransen inderdaad de Nederlanden waren binnengevallen, was de Terreur met de executie van initiatiefnemer Robespierre weliswaar voorbij, maar de strijd met het buitenland ging onverminderd voort. De ergste uitwassen van de Franse revolutie waren beteugeld, maar de kernprincipes waar het de revolutie in eerste instantie om was te doen – universele gelijkheid van de mens, onvervreemdbare rechten, rationele hervormingen en redelijkheid als basis van menselijk handelen – bleven gehandhaafd en bleven Verlichte denkers en sympathisanten tot ver over de grenzen inspireren. Zij waren bereid om de Terreur als een noodzakelijk kwaad te zien, zodat er een nieuwe samenleving op basis van universele vrijheid en gelijkheid kon worden gerealiseerd.

2. Hollandse en Brabantse Patriotten

De *patriotten* van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden kunnen worden beschouwd als de Nederlandse geestverwanten van de Franse revolutionairen.⁵ Beide groepen voelden zich sterk door elkaars voorbeeld aangetrokken en lieten zich bovendien inspireren door de Amerikaanse Revolutie die kortgeleden plaats had. Sterker nog, de Franse revolutionairen lieten zich in eerste instantie juist door de patriotten inspireren die vlak voor de Franse Revolutie hun eigen Patriottische Revolutie waren begonnen tegen de willekeur van stadhouder prins Willem v – ook bekend als ‘Willem Batavus’ – en zijn ineffectieve regering.⁶ Deze eerste revolutie eindigde in 1787 in de overwinning van Willem v nadat deze met Pruisische troepen zijn gezag had hersteld.

Nederlandse patriotten en Franse hervormingsgezinden beschouwden elkaar al vroeg als broeders in de strijd tegen het *ancien régime*, zoals de gevestigde ordes van absolutistische monarchieën gaandeweg werden genoemd. Om die reden weken patriottische kopstukken zoals Jan Willem de Winter, Johannes Conradus de Kock, Johan Valckenaer, Herman Willem Daendels en David Hendrik Chassé in 1787 dan ook uit naar Frankrijk, waar ze vanaf 1789 de revolutie op de voet volgden. Ze hoopten spoedig de revolutionaire vlam mee terug naar het noorden te kunnen nemen en richtten met Franse steun daartoe het *Bataafse Revolutionaire Comité* op. Dit comité zou als provisorische regering fungeren tijdens de toekomstige machtsomwenteling in de Republiek.⁷

Toen de Fransen Willem v in 1792 de oorlog verklaarden, richtte Daendels bovendien met Franse toestemming vanuit korpsen van uitgeweken patriotten het *Bataafse Vreemdelingen Vrijwilligers Legioen* op, dat zij aan zij met de Fransen de Republiek zou bevrijden van Willem v.

B.3.: *David Hendrik Chassé*
(1765-1849)

B.4.: *Herman Willem*
Daendels (1762-1818)

⁵ Uytven, *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden*, pp. 520-524. Het gros van de Nederlandse patriotten bestond overigens uit Hollanders die in de patriottische revolutie consequent het initiatief namen voor de overige gewesten en de Generaliteitslanden.

⁶ Schama, *Kroniek van de Franse Revolutie*, pp. 259-260. Ondanks een helder verstand, goed geheugen en goede opleiding was Willem V ongeschikt voor zijn taak, iets waar hij zich goed van bewust was.

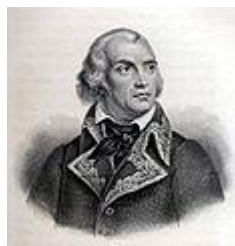
⁷ R. Aerts, e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-1990*, Nijmegen/Amsterdam, Uitgeverij SUN, 1999, 2007, pp. 35-36.

Brabantse patriotten zoals Jan van Hooff uit Eindhoven, Bosschenaar Willem Hubert, de uit Boxtel afkomstige Hendrik Verhees en hun aanhangers hadden specifieke redenen om de Franse bevrijding te zien als een kans op hervormingen en emancipatie. Zolang als de Republiek bestond, was Staats-Brabant als Generaliteitsland⁸ namelijk slechts een perifeer gebied dat zonder eigen vertegenwoordiging rechtstreeks vanuit 's-Gravenhage werd bestuurd. Dit zogeheten 'Geuzenjuk' werd niet als buitensporig repressief ervaren, maar het was zeker discriminerend. Behalve het religieuze verschil tussen de Nederlandse gewesten en de Generaliteitslanden, werden de laatste ook zuiver beschouwd als militaire bufferzones tegen de potentiële Franse dreiging vanuit het zuiden. Brabant kende om die reden een lange traditie van inkwartiering door Staatse troepen en werd tijdens oorlogen met het zuiden disproportioneel zwaar getroffen door de verwoestingen en plunderingen die hieruit volgden.⁹

In Boxtel waren in deze periode de Oranjegezinde en patriottische sentimenten even sterk aanwezig en dat dreef de spanningen in het gemeentebestuur op de spits. Het discriminerende bewind van de protestanten had al langer voor frictie gezorgd met de katholieke bevolking. In het bijzonder waren er conflicten met de katholieke, patriottische Hendrik Verhees, die begin 1790 uit het ambt van schepen werd gezet, omdat er 'teveel pausgezinden' in het schepencollege zouden zitten, maar zijn patriottische activiteiten zouden ook mee hebben gespeeld in zijn ontheffing.¹⁰

3. De Campagne in de Lage Landen

Daendels nam met zijn Bataafse Legioen deel aan wat bekend is komen te staan als de *Campagne in de Lage Landen* die in 1793-1795 plaatshad onder leiding van de generaals Charles-François Dumouriez en Jean-Charles Pichegru. Een eerdere campagne om de Republiek in te nemen was in het voorjaar van 1793 al vastgelopen voordat de Fransen, in een poging rechtstreeks door te stoten naar Holland, überhaupt het westen van Staats-Brabant hadden verlaten.¹¹ In 1794 keerde het Bataafse Legioen terug als onderdeel van het vijfenvijftigduizend man sterke *Armée du Nord* (het Noordelijke Leger) onder bevel van Pichegru.¹² Ditmaal zouden ze Holland, het kernland van de Republiek, in een omtrekkende beweging via de Meierij afsnijden van de vijandige coalitie. Het bezit van de vestingen van 's-Hertogenbosch en Grave was daarbij onontbeerlijk. Om de Maas te kunnen bereiken, moest het Noordelijke Leger haar handen zien te leggen op de plaats die het noordelijke traject van de Dommel tot aan Vught beheerste: Boxtel.

B.1.: Jean-Charles Pichegru
(1761-1804)

⁸ Andere Generaliteitslanden waren Staats-Vlaanderen (tegenwoordig Zeeuws-Vlaanderen), Staats-Overmaas en Staats-Opper-Gelre. De laatste twee bestonden uit losse enclaves van de Republiek die verspreid lagen over ruwweg het hedendaagse Limburg. Het gros van het gebied viel onder de vorstendommen van het Heilige Roomse Rijk.

⁹ Uytven, *Geschiedenis van Brabant*, p. 641. Wat kan worden beschouwd als een langetermijneffect van deze militaire voorgeschiedenis, is het relatief hoge aantal kazernes dat nog in Noord-Brabant is gevestigd.

¹⁰ G. Segers, 'De Bataafse omwenteling in Boxtel' in: H. Pel, G. Segers en H. de Visser, *Boxtel in de Bataafse en Franse tijd 1795-1813 – Boxtelse Historische Reeks Deel 1*, Boxtel, Historisch Platform Boxtel, 1997, pp. 37-38.

¹¹ Uytven, pp. 516-517. Dumouriez liep in april 1793 bovendien over naar de geallieerden.

¹² J.G.M.M. Roosendaal, *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, Volk en Vaderland, 1783-1799*, Nijmegen, Uitgeverij Vantilt, 2005, p. 424. Het Bataafse Legioen was daarmee formeel volledig opgegaan in de Franse strijdmacht.

De terugtrekking van Oostenrijkse troepen na de nederlaag in de slag bij Fleurus (op 26 juni 1794, ten noorden van Namen) markeerde het moment waarop de Oostenrijkers de verdediging van de Zuidelijke Nederlanden opgaven: de verdediging van de Republiek lag vanaf dat moment uitsluitend nog bij de Staatse troepen van Willem v, aangevuld met beroepsmilitairen uit Hannover, Hessen-Darmstadt en Hessen-Kassel. De hertog van York¹³ bood vanaf het voorjaar van 1794 met het Britse leger extra ondersteuning. Arthur Wesley, de latere hertog van Wellington, was op 25 juni in Oostende aangekomen om zich bij York aan te sluiten als luitenantkolonel van het Drieëndertigste Regiment te Voet. Enkele dagen na aankomst, op 1 juli, werd hij overgeplaatst naar Antwerpen waar hij samen met York de Tweede Brigade vormde. Antwerpen werd op 24 juli door de Britten geëvacueerd en York trok zich hierna terug van Bergen op Zoom naar Breda, waar hij op 31 juli arriveerde. Gelijktijdig met deze terugtrekking was Pichegru begonnen aan het Franse offensief in de Meierij.

Op 30 augustus had York zich teruggetrokken achter de Aa, geflankeerd door 's-Hertogenbosch aan zijn rechterzijde en de Peelmoerassen bij Helmond aan zijn linkerzijde.¹⁴ Hij stationeerde zijn eenheden in Nistelrode en Heeswijk, waar ook de Staatse, Hessische en Hannoveriaanse coalitietroepen (de laatste twee telden bij elkaar twaalfduizend man), waren gelegerd. In totaal had York nu eenenveertigduizend manschappen tot zijn beschikking om in te zetten tegen Pichegru's Noordelijke Leger van vijfenvijftigduizend tot zestigduizend man. Zij waren intussen op 7 september al tot Tilburg, Poppel, Bladel en Eersel genaderd, waar ze hun voorposten hadden opgesteld.

Langs de Dommel onderhield Yorks coalitie ook een reeks vooruitgeschoven buitenposten, onder meer in Sint-Michielsgestel, Boxtel en Sint-Oedenrode, en ook in Aarle aan de Aa. Deze werden bemand door de troepen van majoor-generaal Rudolf von Hammerstein, die het commando voerde over de eenheden uit Hannover, Hessen-Darmstadt en Hessen-Kassel.¹⁵ De meeste bruggen over de Dommel waren met uitzondering van die bij Sint-Oedenrode uit voorzorg verwijderd. Ook de sluizen bij de watermolens waren verwijderd zodat het laagland rondom 's-Hertogenbosch al gauw geïnundeerd raakte. Boxtel werd daardoor plots van strategisch belang als een van de weinige plaatsen waar de rivier gepasseerd kon worden. De geplande Franse aanval verliep daardoor anders dan gedacht: in plaats van rechtstreeks door te stoten naar Fort Isabella bij Vught (van waar 's-Hertogenbosch beschoten kon worden) werd de stad vanuit verschillende richtingen in een omtrekkende beweging benaderd. Boxtel, Schijndel, Berlicum en Heeswijk lagen daardoor in het pad van de Fransen.¹⁶

A.2.: *Ralph Abercromby*
(1734-1801)

A.3.: *Arthur Wesley* (1769-1852)

¹³ D. Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek*, Utrecht, Uitgeverij het Spectrum, 1995, 2006, p. 33. Prins Frederick, de tweede zoon van de Britse koning George III.

¹⁴ G.D. Wills, *Wellington's first battle. Combat for Boxtel, 15th September 1794. A guide for military historians & wargamers*, Denton/Grantham, Caseshot Publishing Ltd., 2011, p. 9. Een dag eerder werd de Derde Brigade van infanterietroepen gevormd die onder Wesley's bevel deelnam aan de Slag om Boxtel.

¹⁵ Hessen-Kassel was sinds langere tijd een traditionele leverancier van huurlingen voor de Europese machthebbers.

¹⁶ J. Coenen, *Baanderheren, boeren & burgers. Een overzicht van de geschiedenis van Boxtel, Liempde en Gemonde*, Boxtel, Æneas, 2004, p. 254.

4. 14 september: de inname van Boxtel

In de loop van 1793 en 1794 ontstonden er door de toenemende oorlogsdreiging spanningen in de Boxtelse gemeente. Het dorp kreeg met vorderingen en inkwartieringen van coalitietroepen te maken die een zware aanslag pleegden op de toch al krappe gemeentekas en dit leidde begin 1794 zelfs tot een formele beschuldiging aan het adres van enkele notabelen en leden van het gemeentebestuur die zich van de verplichte vorderingen zouden hebben vrijgesteld (wat stellig werd ontkend). Het conflict sleepte zich tot september 1794 voort en door de komst van de Fransen is het niet duidelijk hoe dit werd beëindigd en wat de reactie was van de bevolking, maar het was hoe dan ook tekenend voor de zenuwachtige sfeer in de gemeente, nu de oorlog in zicht was.¹⁷

Boxtel werd in de eerste dagen van september van drie zijden door de Fransen benaderd: vanuit westelijke richting via Tilburg, Haaren en Esch, vanuit het zuiden via Best en vanuit het zuidoosten via Son, Wolfswinkel en Sint-Oedenrode.¹⁸ Dit gebeurde ondanks het feit dat York verwachtte dat de Fransen zijn zuidelijke, zwakkere flank bij Helmond zouden aanvallen. Op zondag 14 september viel Pichegru Von Hammersteins buitenposten langs de Dommel aan met eenheden uit de divisies van de generaals Joseph Souham en Antoine-Guillaume Muralhac Delmas de la Coste (kortweg Delmas).¹⁹

B.2.: Antoine Guillaume Muralhac Delmas de la Coste (1768-1813)

Er is weinig bekend over het exacte verloop van die eerste dag waarop Boxtel door het strijdgewoel werd bezocht, maar wel is bekend dat het zwaartepunt van de aanval tussen 15.000 en 18.000 viel op de in Boxtel gestationeerde Hessische brigade van generaal Von Düring die verder was aangevuld met Franse *émigrés* en Britse ondersteunende eenheden. In deze gevechtshandelingen werd tweeduizend man van de coalitietroepen uitgeschakeld: enkele gesneuvelden en gewonden, maar vooral krijgsgevangenen. De nederlaag werd deels veroorzaakt doordat in de chaos een cruciale brugverbinding over de Dommel te snel was vernietigd en een cavaleriedivisie uit Hessen-Darmstadt bij Esch daardoor van de gevechten was afgesneden.²⁰ Boxtel was daarmee in feite al definitief aan de Fransen overgeleverd. Tijdens de Franse intocht werd het Barrièrehuis, no. 3 (tegenwoordig Clarissenstraat 37) door brand verwoest.

¹⁷ Segers, 'De Bataafse omwenteling in Boxtel' in: Pel, Segers en De Visser, *Boxtel in de Bataafse en Franse tijd 1795-1813 – Boxtelse Historische Reeks Deel 1*, pp. 40-41.

¹⁸ Coenen, *Baanderheren, boeren & burgers. Een overzicht van de geschiedenis van Boxtel, Liempde en Gemonde*, p. 254.

¹⁹ Wills, *Wellington's first battle. Combat for Boxtel, 15th September 1794. A guide for military historians & wargamers*, pp. 10 en 18.

²⁰ Wills, *Wellington's first battle*, p. 10.

C.1.: *Combat de Boxtel,*
1794

5. 15 september: de Slag bij Boxtel

Om Boxtel op de Fransen te heroveren, verliet luitenantgeneraal Ralph Abercromby op bevel van York Berlicum in de daaropvolgende nacht (van 14 op 15 september) met zijn reservetroepen. Via Middelrode, Heeswijk en over de Aa bereikte Abercromby Schijndel, van waar de laatste ruim zeven kilometer naar Boxtel zouden worden overbrugd. De flanken van zijn kolonne werden beschermd door de *Coldstream Guards* aan de zuidzijde bij Erp en het Twaalfde Regiment te Voet met een detachement van de Koninklijke Dragonders (infanteristen te paard) te Sint-Michiëlsgestel aan de noordzijde. De lichte dragonders van kolonel Richard Vyse leidden de opmars, ondersteund door de *Guards Brigade* van Manuel Hulse en de Derde Brigade onder bevel van Wesley. De Derde Brigade – eerder was dit de Tweede Brigade – was samengesteld uit de Drieëndertigste, Tweeënveertigste en Vierenveertigste Regimenten te Voet. Het Tweeënveertigste bleef in Schijndel als reserve achter. De totale omvang van Abercromby's troepenmacht telde exact 4959 manschappen.²¹

Toen Abercromby's legereenheden Schijndel verlieten, kregen ze bij zonsopkomst om 6.15u onverwachts de Franse Zesde Divisie van Delmas in zicht. Deze Zesde Divisie bestond uit twee Brigades die onder aanvoering stonden van de brigadegeneraals Chassé en (in de achterhoede) Daendels en tezamen 5293 man groot waren. Abercromby verzocht de hertog van York om instructies na een eerste schermutseling en pas om ca. 7.30u arriveerde het tegenbericht dat Abercromby de aanval door kon zetten, voor zover hij dat tactisch verantwoord achtte.²² Het feitelijke treffen dat daarna volgde, vond plaats op het destijds deels beboste gebied tussen Schijndel zelf en de buurtschappen Elde en Hermalen, even ten westen van de Schijndelse dorpskern.²³

Het Franse Achtste Huzarenkorps (cavalerie²⁴ en verkenner) onder bevel van Chassé, trok zich terug in de bossen tussen de ondersteunende lichte infanterie en artillerie.²⁵ De Franse artillerie nam daarop de Britse cavalerie onder vuur, waardoor de Britten gedwongen waren zich terug te trekken. Een poging om het Franse geschut in handen te krijgen, mislukte. Alles bij elkaar genomen waren de Fransen te sterk geïmposanteerd en daarom blies Abercromby de aanval af. De Achtste Lichte Dragonders van Vyse dekten de aftocht. De Fransen hadden weliswaar de achtervolging ingezet, maar het Drieëndertigste Regiment te Voet (dat inmiddels werd geleid door luitenantkolonel John Sherbrooke, maar als onderdeel van de Derde Brigade onder het bevel van Wesley bleef) wist een nieuwe linie te vormen waarmee de Fransen succesvol op afstand werden gehouden, zodat de coalitietroepen zich ordelijk konden terugtrekken naar Schijndel. Hier arriveerde Abercromby om 9.00u.²⁶ Bij Heeswijk verdedigde het Tweeënveertigste Regiment te Voet (dat niet had deelgenomen aan de slag, maar als reserve in Schijndel was gebleven) de voorde voor de terugtrekkende Britse eenheden. De

²¹ Wills, pp. 12 en 21-22.

²² Ibidem, pp. 21-22.

²³ Het slagveld valt daardoor volledig binnen de grenzen van de gemeente Schijndel. Aangezien Boxtel wel de reden was voor de slag, kan het gevecht evengoed de Slag *bij* Boxtel, als de Slag *om* Boxtel worden genoemd, waar in dit bestek voor is gekozen.

²⁴ Militairen te paard.

²⁵ Lichte infanterie en artillerie: gevechtssoldaten te voet en kanonnen.

²⁶ Wills, p. 22.

achtervolgende Franse huzaren van Chassé werden hier driemaal uiteengedreven. De Britten trokken daarop door Middelrode en keerden omstreeks 14.00u terug in Berlicum. Een aantal kilometer voorbij Sint-Michielsgestel staakten de Fransen de achtervolging.

Volgens Franse bronnen had Chassés lichte infanterie gedurende de hele operatie het gros van de gevechten op zich genomen. Het aantal gesneuvelden en gewonden samen bleef aan beide zijden echter beperkt: York verloor in Schijndel veertig manschappen en de Fransen vijftien (doden en gewonden tezamen).²⁷ Tijdens de gevechtshandelingen was het Franse hoofdleger naar het zuidoosten uitgeweken om de brug bij Nijnsel, ten oosten van Sint-Oedenrode aan te vallen. Bij Sint-Michielsgestel werden Von Dürings Hessische troepen gelijktijdig opnieuw aangevallen en opgerold en vielen Franse dragonders de patrouilles van het Twaalfde Regiment te Voet aan. In deze chaotische aanval werden vijftig soldaten van de coalitie uitgeschakeld. Toen de coalitietroepen te Sint-Michielsgestel het kamp te Nistelrode bereikten, kon de geallieerde terugtocht naar de Maas beginnen. York had daarbij het geluk dat Pichegru de achtervolging niet agressief inzette: op 16 september waren de Fransen nog bij de Dommel en op 18 september niet veel verder dan de Aa.²⁸

De bevelhebbers van zowel de Fransen als de coalitie werden door hun collegae en latere militaire deskundigen bekritiseerd om het gehele verloop van de slag en vooral de chaotische terugtrekkingsoperatie.²⁹ Daendels – die tenslotte in persoon aanwezig was – verweet Pichegru niet agressief genoeg te zijn geweest. Een colonne naar Yorks open linkerflank bij Grave zou zijn leger daar namelijk vastgepind en verslagen kunnen hebben. Anderzijds werd York door invloedrijke militairen als majoor-generaal Heinrich von Porbeck en Antoine-Henri Jomini³⁰ bekritiseerd, omdat hij Von Hammersteins buitenposten aan de Dommel onvoldoende ondersteuning zou hebben geboden. York en Abercromby werden er sowieso om bekritiseerd dat ook zij zich niet agressief genoeg hadden opgesteld en zich bij Schijndel te snel hadden teruggetrokken, waardoor ze de Fransen te weinig weerstand hadden geboden.

6. De Tommy Atkins-mythe

In verschillende bronnen wordt er melding van gemaakt dat Wesley tijdens de schermutseling bij Schijndel een oudere Britse soldaat, Thomas Atkins, op het slagveld had aangetroffen die ondanks zijn fatale verwondingen opmerkelijk optimistisch bleef.³¹ Vlak voordat hij overleed, zou hij Wesley luchtig hebben gezegd: *“It’s all right, sir. It’s all in a day’s work”*.³² Wesley zou zo onder de indruk zijn geweest van zijn moed, dat hij de naam van de soldaat bleef herinneren en later gebruikte om een standaardbrief van Britse soldijbetaling mee in te vullen. In de Britse militaire traditie trad deze naam veelvuldig op als stereotiepe naam voor alle Britse soldaten die over dezelfde kwaliteiten als ‘Tommy Atkins’ zouden (en hoorden te) beschikken. De bijnaam ‘Tommy’ wordt in het bijzonder geassocieerd met Britse soldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog, als contrast met de Duitse ‘Jerry’s’.³³

In Britse legerdocumenten uit 1743 zou de naam Tommy als bijnaam voor Britse soldaten al zijn opgedoken. Dat juist voor deze naam werd gekozen, kan er het gevolg van zijn geweest dat deze naam in Groot-Brittannië zo vaak voorkwam, dat de Britten zich hier gemakkelijk mee konden identificeren. Om die reden leende deze naam zich dan ook goed als sjabloon ten

²⁷ Ibidem, pp. 22-23.

²⁸ Ibidem, p. 24.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem. Beide waren overigens niet aanwezig bij de slag: Jomini zou sowieso pas vanaf een later ogenblik deelnemen aan de Napoleontische Oorlogen.

³¹ Wills, p. 25. Wills neigt er zelf naar ‘de legende van Tommy Atkins’ als apocrief te beschouwen.

³² Coenen, *Baanderheren, boeren & burgers*, p. 254.

³³ De Duitse bijnaam leeft voort in de *jerrycan* die het Duitse leger in 1939 ontwikkelde voor de opslag en het vervoer van brandstof.

behoefte van militaire boekhouding, zoals Wesley deed.³⁴ Het is dus evengoed mogelijk dat er onder de Britse soldaten te Schijndel iemand de naam Thomas Atkins droeg die met zijn overlijden het – tot dan toe sporadische – gebruik van de bijnaam naderhand sterk heeft bevorderd, zeker vanwege de connectie met Wesley die als de hertog van Wellington de naam nog meer allure gaf. Het enige probleem bij de ‘legende van Tommy Atkins’ is dat er voor zover bekend geen soldaten uit Wesley’s Drieëndertigste Regiment zijn gesneuveld. Dit blijkt althans niet uit de door adjudantgeneraal Craig opgestelde eindbalans van doden, gewonden en vermisten na het gevecht. Aan de andere kant wordt er in dat document wel gewag gemaakt van twee vermisten.³⁵

7. Boxtel ‘bevrijd’

De Fransen werden op 14 september in Boxtel – en elders in Brabant – tweeslachtig onthaald. Door de patriotten en hun sympathisanten werden ze met open armen ontvangen als de bevrijders die niet alleen het discriminerende bewind van de Hollandse protestanten beëindigden, maar ook de macht braken van de (veelal buitenlandse) adel en de geestelijkheid in het gewest, en vrijheid van godsdienst afkondigden. (Minder populair was echter de invoering van het *assignaat* – papiergeld dat sterk onderhevig was aan inflatie – als nieuwe valuta.)³⁶

Het concrete resultaat van deze hervormingen voor Boxtel bleek wel op 16 april 1795, toen de verkiezing van het nieuwe dorpsbestuur plaatsvond. De uitslag liet een ingrijpende wijziging in de machtsbalans zien. Geen enkele van de schepenen van voor de Franse inval werd herkozen, ongeacht religie. In plaats daarvan waren het allemaal katholieken met Hendrik Verhees als presidentschepen. Eind 1795 verliet hij de gemeentepolitiek echter alweer, om zich te richten op de provinciale en landelijke politiek. Hier zette hij zich actief in voor de emancipatie van Brabant in de op 19 januari 1795 gestichte Bataafse Republiek. Ondertussen bleef frictie tussen de bestuursleden in Boxtel de rest van het jaar aanhouden. Het nieuwe gemeentebestuur kreeg bovendien te maken met grieven van de dorpsbewoners die geen vergoeding hadden gekregen voor de vorderingen die in september waren gedaan door het oude gemeentebestuur (die zouden pas in januari 1796 uitgekeerd worden om de grote armoede, schaarste en honger te verlichten). In de loop van juni 1795 zorgden de Fransen opnieuw voor beroering in de gemeente. Commandant Pinédo, ondergeschikt aan generaal Step, werd die maand in Boxtel ingekwartierd, maar was het er niet mee eens dat zijn manschappen ook in het buitengebied worden ondergebracht. Daarop liet hij zijn troepen desnoods met geweld inkwartieren in Boxtel-binnen (het centrum van het dorp).³⁷

Afgezien van de hervormingen in het bestuur waren de reacties op de komst van de Franse ‘bevrijders’ zeker niet onverdeeld positief. De Fransen konden ook rekenen op de nodige scheve blikken van de bevolking. Ondanks alle pretenties bleek ‘revolutionaire bevrijding’ een elastisch begrip te zijn: in wezen ging het nog steeds om een buitenlandse militaire bezetting, nota bene door een land dat in staat was om nog maar kort geleden een heuse Terreur onder de eigen bevolking te organiseren.³⁸ Bezette dorpen zoals Boxtel werden bovendien geacht zelf het onderhoud en de inkwartiering van de Franse troepen te faciliteren en kregen te maken met vorderingen van voedsel, materieel en grondstoffen. Dit kwam nog eens bovenop een chronisch lege gemeentekas en de eerdere foerageringen die de coalitietroepen in de aanloop naar de slag hadden ondernomen ten koste van de plaatselijke bevolking. Boxtel kon daardoor nauwelijks aan de gestelde verplichtingen aan de Fransen voldoen. De gemeente besloot

³⁴ J. Laffin, *Tommy Atkins. The Story of the English Soldier*, Thrupp, Sutton Publishing Limited, 2003.

³⁵ Wills, pp. 23 en 25.

³⁶ Uytven, *Geschiedenis van Brabant*, p. 526/Aerts, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-1990*, p. 37.

³⁷ Segers, ‘De Bataafse omwenteling in Boxtel’, pp. 44-50.

³⁸ Uytven, *Geschiedenis van Brabant*, p. 526.

daarom de geëiste hoeveelheden hooi, stro en haver te kopen van naburige gemeenten (met behulp van een lening van pastoor Du Messie), evenals het hout en de ambachtslieden die vervolgens naar Sint-Oedenrode werden gestuurd voor het herstel van de bruggen.³⁹ Kortom, ondanks dat er vanwege de verkondigde vrijheid, gelijkheid en broederschap reden tot vreugde was, drukte de oorlogslast zwaar op de bevolking. De vrijheid werd door Boxtel, Noord-Brabant en uiteindelijk door geheel Nederland duur betaald.⁴⁰

De Slag om Boxtel zou de eerste en laatste keer blijken te zijn dat de Fransen en troepen van de Eerste Coalitie elkaar op Nederlandse grond in de ogen keken op het slagveld. De hele opmars van de Fransen door de Republiek werd meer gekenmerkt door ontwijkende manoeuvres en incidentele schermutselingen dan door een bloedige veroveringsstrijd. Het was bovendien de laatste grote gevechtshandeling die aan het beleg van 's-Hertogenbosch voorafging en dat na achttien dagen op 9 oktober werd beëindigd met de relatief bloedeloze overgave van de stad aan Pichegru. Staats-Brabant was daarmee definitief in Franse handen gevallen. Het lot van het Generaliteitsland was daarmee echter nog niet bezegeld. Zou Brabant, nu de Bataafse Republiek was uitgeroepen, terugkeren naar Hollandse heerschappij als perifeer grensgebied? Of zouden de Fransen, die de Rijn en de Waal beschouwden als de geografische noordgrens van Frankrijk, Brabant rechtstreeks inlijven bij het Franse vaderland? Beide scenario's leken mogelijk, maar uiteindelijk bleken de Fransen weinig interesse te hebben in de directe annexatie van Brabant, dat zodoende onder de Republiek bleef. Dit had overigens de voorkeur van de bevolking, maar de Brabantse vertegenwoordigers Van Hooff, Hubert en Verhees pleitten daarbij wel voor de gewenste emancipatie van Staats-Brabant tot een volwaardig gewest in de Republiek. Pas na lang aandringen en nadat de Brabanders in een golf van onlusten in de Langstraat en de Meierij te kennen hadden gegeven niet meer zo toegeeflijk te zijn als voorheen, stemde 's-Gravenhage ermee in om van Bataafs Brabant conform de revolutionaire beloften van vrijheid, gelijkheid en broederschap een volwaardig gewest te maken.⁴¹

8. Slot

Met de opkomst van de patriottische beweging en vooral na de Franse Campagne in de Lage Landen brak er een keerpunt aan in de geschiedenis van Brabant en dus ook in de geschiedenis van Boxtel en Liempde. Met ingang van 1 januari 1796 lag de soevereiniteit in het gewest definitief bij het volk zelf en vanaf maart van dat jaar konden, nadat de laatste onderhandeling inzake het percentage van de belasting dat het gewest moest opbrengen (de 'quote') was geregeld, de vertegenwoordigers van het gewest in 's-Gravenhage hun opwachting maken. De Bataafse Republiek was echter geen lang leven beschoren. Toen Napoleon zich in 1804 liet uitroepen tot Keizer der Fransen, installeerde hij zijn familie als erfelijke monarchen in de Franse satellietstaten, om het aanzien van het Huis van Bonaparte op te waarderen en zijn macht in Europa te consolideren. Zo werd ook de schijn opgehouden dat deze Franse satellietstaten onafhankelijk waren. Ook in de Bataafse Republiek gebeurde dit in 1806 met de aanstelling van Napoleons broer Louis als koning Lodewijk van het nieuwe Koninkrijk Holland. In 1810 werd het koninkrijk door de toegenomen onenigheid tussen beide broers door Napoleon direct ingelijfd bij Frankrijk. Staatkundig gezien hield Nederland voor de komende vier jaar op te bestaan.

Napoleon werd in 1814 in de zogeheten Volkerenslag van Leipzig voor de eerste keer verslagen en het jaar daarop definitief bij Waterloo door dezelfde Arthur Wesley (nu de spelling Wellesley aannemend) die in de Slag om Boxtel de Engelse terugtrekking had overzien en sinds 1814 de eerste hertog van Wellington was. Na het Congres van Wenen van 1814-1815 keerde Nederland

³⁹ Coenen, p. 255.

⁴⁰ Segers, 'De Bataafse omwenteling in Boxtel', p. 53.

⁴¹ Uytven, *Geschiedenis van Brabant*, pp. 527-528.

als het onafhankelijke en aanmerkelijk gezwollen Koninkrijk der Nederlanden weer terug op de Europese kaart. Voormalig Bataafs Brabant – vanaf dat moment ‘Noord-Brabant’ geheten – nam geografisch gezien het centrum in van dit koninkrijk dat behalve Nederland ook Luxemburg en het gros van hedendaags België omvatte. Toen in 1830 de Belgische onafhankelijkheidsstrijd begon, werd Brabant opnieuw bezocht door militairen, ditmaal vanuit het noorden om een eventuele Belgische opmars in de provincie te pareren.⁴² Boxtel, dat op dat moment ca. 3600 inwoners telde, werd van 1830-1839 bezocht door gemiddeld duizend militairen en vijfhonderd paarden die hier werden ingekwartierd. Ofschoon Noord-Brabant ook daarna een provincie bleef waarin het Nederlandse leger nadrukkelijk aanwezig was (en zonder dat het provinciale bestuur daar substantiële inspraak in had), bleven de door de patriotten verworven – en door de Fransen erkende – vrijheden en burgerrechten onverminderd gehandhaafd.

⁴² Ibidem, p. 641. De regering rekruteerde geen Brabanders, omdat zij het risico te groot achtten dat zij zich, als katholieken, weleens bij de Belgische opstand aan zouden kunnen sluiten.

Literatuur

AERTS, R., e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-1990*, Nijmegen/Amsterdam, Uitgeverij SUN, 1999, 2007;

COENEN, J., *Baanderheren, boeren & burgers. Een overzicht van de geschiedenis van Boxtel, Liempde en Gemonde*, Boxtel, Æneas, 2004;

HELLEMA, D., *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek*, Utrecht, Uitgeverij het Spectrum, 1995, 2006;

LAFFIN, J., *Tommy Atkins. The Story of the English Soldier*, Thrupp, Sutton Publishing Limited, 2003;

RICKARD, J., (22 January 2009), *Battle of Boxtel, 14-15 September 1794*, http://www.historyofwar.org/articles/battles_boxtel.html;

ROOSENDAAL, J.G.M.M., *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, Volk en Vaderland, 1783-1799*, Nijmegen, Uitgeverij Vantilt, 2005;

SCHAMA, S. (vert.), *Kroniek van de Franse Revolutie*, Amsterdam, Olympus, 1989, 2000;

SEGERS, G., 'De Bataafse omwenteling in Boxtel' in: PEL, H., SEGERS, G., en VISSER, DE, H., *Boxtel in de Bataafse en Franse tijd 1795-1813 – Boxtelse Historische Reeks Deel 1*, Boxtel, Historisch Platform Boxtel, 1997;

UYTVEN, VAN, R., e.a., *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden*, Leuven, Waanders Uitgevers, 2011;

WILLS, G.D., *Wellington's first battle. Combat for Boxtel, 15th September 1794. A guide for military historians & wargamers*, Denton/Grantham, Caseshot Publishing Ltd., 2011.

Illustratieverantwoording

Bevelhebbers van de coalitietroepen

Illustratie A.1.: Frederick, Hertog van York en Albany (1763-1827), Gravure 1790, auteur en plaats onbekend. Gepubliceerd op: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:FrederickDukeofYork.jpeg>.

Illustratie A.2.: Ralph Abercromby (1734-1801), *Sir Ralph Abercromby*, Portretschilderij door John Hoppner, 1798 (schilderij, olieverf op doek), NPG 1538, National Portrait Gallery, Londen. Gepubliceerd op: <http://www.npg.org.uk/collections/search/portrait.php?search=ap&npgno=1538&eDate=&lDate=>.

Illustratie A.3.: Arthur Wesley (1769-1852), *Luitenantkolonel Arthur Wesley*, Portretschilderij door John Hoppner, 1795 (schilderij, olieverf op doek), Collectie Stratfield Saye House, Stratfield Saye, Hampshire. Gepubliceerd op: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Field_Marshal_Arthur_Wellesley_KG_CCB_GCH_CoR_1st_Duke_of_Wellington2.jpg.

Bevelhebbers van het Franse *Armée du Nord*

Illustratie B.1.: Jean-Charles Pichegru (1761-1804), Gravure uit: M. A. Thiers, *Histoire de la Révolution Française par M. A. Thiers, de l'Académie française*, Furne et Cie Libraires-Éditeurs, Paris, 1865.

Illustratie B.2.: Antoine Guillaume Muralhac Delmas de la Coste (1768-1813), Gravure uit: auteur onbekend, *Bulletin de la Société scientifique, historique et archéologique de la Corrèze*, volumes 90-91, uitgever, plaats en jaar onbekend. Gepubliceerd op <http://www.arcdetriomphe.info/officers/delmas/>.

Illustratie B.3.: David Hendrik Chassé (1765-1849), Portretschilderij door Jan Willem Pieneman, 1832. SK-A-1373 (schilderij, olieverf op doek), Schilderijencollectie Rijksmuseum Amsterdam. Gepubliceerd op: <http://www.geheugenvannederland.nl>.

Illustratie B.4.: Herman Willem Daendels (1762-1818), *Gouverneur-generaal Herman Willem Daendels (1762-1818)*. Postuum portretschilderij door Raden Saleh, 1838. SK-A-3790 (schilderij, olieverf op doek), Schilderijencollectie Rijksmuseum Amsterdam. Gepubliceerd op: <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/SK-A-3790>.

De slag

Illustratie C.1.: *Combat de Boxtel, 1794*. Gravure door F. Grenier (1819) uit: *Charles-Théodore Beauvais e.a., Victoires, conquêtes, désastres, revers et guerres civiles des Français de 1792 à 1815, Tome 3*, C.L.F. Pancoucke, Parijs, p. 160. Gepubliceerd op: <http://aufildesmotsetdelhistoire.unblog.fr/2012/09/16/le-14-septembre-1794-%E2%80%93-le-combat-de-boxtel/>.